

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН

ORCID 0000-0003-2548-0488

У статті розкрито концептуальні засади дослідження процесу самоорганізації молоді в умовах суспільних змін. Узагальнено, що синергетична парадигма розглядається як утворення нової самоорганізації молодої людини. Ідеї самоорганізації стають основою нового стилю мислення, а явища самоорганізації у процесах особистісного становлення і розвитку молоді визначаються як найбільш перспективний напрямок у синергетиці. Нові тенденції дозволили переглянути ставлення до природи і соціального світу, до оформлення новітніх ідеалів людської діяльності і розуміння перспектив розвитку молодої людини, її ціннісних меж, інноваційних смислів. Показано, що у структурі процесу самоорганізації молоді виділяють функціональні компоненти: цілепокладання, аналіз ситуації, вибір і планування, самоконтроль, корекцію, які виконують орієнтовно-цільову, нормативно-виконавчу (система дії) і контрольно-оцінну функції. При цьому у кожному з зазначених процесів беруть участь вольові зусилля, спрямовані на мобілізацію власних сил і концентрацію активності молоді у заданому напрямку, що забезпечує необхідне спонукання, ініціює етап планування і підтримує його в ході здійснення. Аналіз всіх компонентів структури моделі процесу самоорганізації дозволив визначити загальний рівень сформованості індивідуальної системи самоорганізації молоддю процесу власної діяльності, зокрема учбової.

Ключові слова: *молодь, самоорганізація, цілепокладання, аналіз ситуації, вибір, планування, самоконтроль, корекція.*

Постановка проблеми. Розуміння основних системоутворюючих принципів розвитку особистості неможливе без звернення до синергетичного підходу, як напрямку інтеграційних досліджень, предметом яких є процеси становлення нових властивостей і якостей, явищ самоорганізації і нелінійних ефектів у складноорганізованих, відкритих, нерівноважних системах.

Синергетика обґрунтовує положення про те, що складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку, необхідно тільки сприяти їх власним тенденціям розвитку. У цьому аспекті саме освіта молоді, що спирається на пояснювальні ознаки синергетичного підходу, діє як

стимулюючий чинник, що збуджує до відкриття себе, співпраці з самим собою та іншими людьми у межах різних навчальних проєктів, які сприяють самоосвіті і саморозвитку (Козловская, Епачинцева, 2013).

У зв'язку з цим виникла необхідність у нових поглядах, підходах та методах дослідження таких складних явищ, як самоорганізація молоді в умовах суспільних змін з урахуванням інтеграційних тенденцій у гуманітарних науках, насамперед, у психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясовано, що синергетична парадигма розглядається як утворення нової самоорганізації людини. Ідеї самоорганізації стають основою нового стилю мислення, а явища самоорганізації у процесах особистісного становлення і розвитку визначаються як найбільш перспективний напрямок у синергетиці. В цьому аспекті розроблена модель саморозвитку (Козловская, Епачинцева, 2013), що представляє собою відкриту систему, здатну приводити до реалізації внутрішніх потенцій суб'єктів. Важливими стають не тільки засвоєні знання, а й самі способи засвоєння і переробки навчальної інформації, розвиток пізнавальних сил, творчого потенціалу особистості; параметри розумової діяльності не встановлюються; питання мають узагальнюючий характер і сприяють пробудженню самостійності мислення.

Констатовано, що сучасні уявлення про поняття самоорганізації носять міждисциплінарний характер. Комбінації різних ідей і підходів концепції самоорганізації формують ядро так званих наук про життя, яке відоме також як теорія складності (Буданов, 2009; Князева, 2000).

З'ясовано, що у розвитку науки оформлення картини світу найбільш критично представлене через такі періоди: класичний – механічна картина світу; некласичний – квантово-релятивістська картина світу; постнекласичний – синергетична картина світу.

Визначено, що парадигма класичної науки основну увагу приділяла стійкості, порядку, однорідності, рівновазі – параметрам, які характеризують замкнуті системи і лінійні співвідношення. Освоєння систем, що саморозвиваються, передбачає нове розширення смислів категорії причинності. Вона пов'язується з уявленнями про перетворення можливості в дійсність. Цільова причинність, зрозуміла як характеристика саморегуляції і відтворення системи, доповнюється ідеєю спрямованості розвитку (Дзугаєв, 2007).

Вченими відзначалася першорядна роль соціального середовища у самоорганізації людини, з одного боку, як позитивна (Т. Гоббс, А. Маслоу, Е. Келлі, К. Роджерс та ін.) і з іншого, – як негативна (М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.).

В якості ознаки переходу у нову неklasичну методологію мислення з'являються багатовимірні людські світи, що забезпечують можливість багатовимірного буття людини, аналізуються життєві світи різної складності, виділяються особливим чином організовані життєві простори (Клочко, Галажинский, 2009).

У порівнянні з класичною наукою епоха неklasичної науки розширила межі пізнання, перевела його на новий, більш складний рівень, але, як і класична наука, виявилася обмеженою у створенні справді єдиної наукової картини світу.

Сучасна наука домінуючими об'єктами дослідження ставить складні системи, що саморозвиваються, і орієнтує на аналіз феноменів становлення, розвитку та самоорганізації явищ реальності. Вона передбачає розгляд об'єктів в їх історичній перспективі, враховуючи синергетичні, кооперативні ефекти їх співіснування і взаємодії, а найважливішим завданням стає теоретична реконструкція досліджуваного явища у максимально широкому контексті його зв'язків і опосередкувань з метою відтворити цілісний і системний образ.

Крім того, для сучасної науки властива міждисциплінарна орієнтація і проблемно орієнтований науковий пошук, об'єктами якого частіше стають унікальні природні та соціальні комплекси, в структуру яких входить і сама людина.

До основних принципів такого пізнання можна віднести принцип переходу від аналізу до синтезу (узагальнення, появи цілісних уявлень і цілісної картини світу). Цей принцип проявляється в міждисциплінарності синергетики.

Важливе значення для становлення зазначеної парадигми має розвиток таких наукових напрямків як еволюційний універсалізм, синергетика, системний підхід (Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Г. Хакен, Р. Том та ін.). Об'єднуючою ідеєю тут виступає подолання роздробленості сучасного наукового знання, вихід до цілісного бачення світу. Стверджується пріоритет глибинних людських інтересів і цінностей, що є особливо важливим при дослідженні особливостей процесу самоорганізації молоді.

Як об'єкти міждисциплінарних досліджень розглядаються системи, що характеризуються відкритістю і саморозвитком. Враховуються такі властивості реальності як нелінійність, спонтанність, динамічність тощо.

На передній план висуваються інтеграційні форми дослідницької діяльності; відбувається посилення процесів взаємодії принципів і уявлень картин реальності, що формуються у різних науках, а сама наука стає орієнтованою на порозуміння і діалог. Відбувається витіснення позитивістського способу, відмова від відповідної методології, що знаходить відображення у гуманітарних дисциплінах.

Роздуми про можливу побудову життя людини, ототожнення антропологічного з логічним, соціальним і психологічним смислами породили нові теоретичні концепції розуміння і дослідження людини, зокрема розгляду самоорганізації як чинника відповідальності.

Нові тенденції дозволили переглянути ставлення до природи і соціального світу, до оформлення новітніх ідеалів людської діяльності і розуміння перспектив розвитку людини, її ціннісних меж, інноваційних смислів.

Мета статті – розкрити концептуальні засади дослідження процесу самоорганізації молоді в умовах суспільних змін.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Отже, нова техногенна цивілізація передбачає не просто нове осмислення світу, а й інші підходи його вивчення, які пояснюються виникненням іншої системи цінностей (Клочко, Галажинский, 2009). Виникають нові смисли у просторово-часових описах саморегулюючих систем. У низці ситуацій потрібно, поряд із уявленнями про зовнішній час, вводити поняття внутрішнього часу (перш за все соціального часу).

Стосовно систем, що саморозвиваються, виявляються нові аспекти категорій простору і часу. Нарощування системою нових рівнів організації супроводжується зміною її внутрішнього простору-часу. У процесі диференціації системи і формування в ній нових рівнів виникають своєрідні просторово-часові вікна, здатні фіксувати кордони стійкості кожного з рівнів і горизонти прогнозування їх змін.

Як зазначалося вище, освіта молоді, що спирається на пояснювальні ознаки синергетичного підходу, діє як стимулюючий чинник, що сприяє самоосвіті і саморозвитку. При цьому концепція модернізації освіти висуває нові соціальні вимоги до системи вищої освіти, виходячи з того, що суспільству потрібні сучасні, професійно освічені, підприємливі молоді люди, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення у ситуації вибору, прогнозуючи їх можливі наслідки; здатні до співпраці, ініціативні і самостійні, які відрізняються мобільністю, конструктивністю, володіють почуттям відповідальності за себе, за свої дії, за долю своєї країни.

Основною ідеєю екзистенціальної психології є виділення в якості ідеальної мети розвиток молодої людини, яка вміє оптимально прожити своє життя, максимально використовуючи свої потенціали і реалізуючи себе у соціально значущій діяльності. Реалізація цієї мети можлива лише через психолого-педагогічний і соціально-психологічний вплив на її життя, що складається з певних значущих для молодої людини подій.

У теорії екзистенціалізму важливим є підхід до поняття відповідальності – відповідальності не тільки за минуле, сьогодення, а й за

майбутнє, що виявляється в умінні передбачити, а можливо, і запобігати небажаним наслідкам. У зв'язку з цим важливим є саме процес самоорганізації молоді, що розуміється як уміння без систематичного контролю, допомоги інших самостійно працювати, зокрема, вміння організувати як окремі форми позанавчальної діяльності, так і всю навчальну діяльність загалом.

У структурі процесу самоорганізації виокремлюють функціональні компоненти: цілепокладання, аналіз ситуації, вибір і планування, самоконтроль, корекцію. При цьому цілепокладання розглядається як навички прийняття і утримання мети; аналіз ситуації як навички виявлення і аналізу обставин, важливих для досягнення поставленої мети; планування як навички планування людиною власної діяльності; самоконтроль як навички контролю і оцінки людиною власних дій психічних процесів і станів; корекція як навички корекції людиною своїх цілей, способів і спрямованості до аналізу суттєвих обставин плану дій, критеріїв оцінки, форм самоконтролю вольової регуляції і поведінки в цілому (Ішков, 2004: 107-108).

Зокрема, для того, щоб навчити робити вибір, необхідно дати ідею про самоорганізацію, потім істину, тобто навчити самоорганізації, пояснити наслідки вибору, ступінь відповідальності. Така відповідальність визначається сукупністю моральних цінностей, які є значущими для особистості.

Як відомо, однією з найважливіших умов сталого розвитку суспільства, як цілісної системи, є певне самообмеження. Це означає, що кожна людина, залишаючись вільною, має свідомо обмежувати свої потреби на користь суспільства. У даному випадку усвідомлення обов'язку, відповідальності виробляється у людини самостійно, під впливом внутрішньої культури, виховання.

При цьому важлива вольова регуляція, що характеризує індивідуальні особливості управління власними діями, станами, власне саморегуляція (мотивація, увага, емоції) і самоконтроль (додаткові зусилля людини).

Всі наведені вище чинники виконують такі основні функції: орієнтовно-цільову, нормативно-виконавчу (система дій) і контрольну-оцінну, тоді як процес самоорганізації навчальної діяльності в цілому виконує освітню; виховну (сприяє виробленню сумлінності, дисциплінованості, відповідальності, точності, наполегливості, самостійності, організованості та інших особистісних якостей); розвивальну (виконання будь-якої діяльності вимагає розвитку здібностей, психічних властивостей, особистісних характеристик); регулюючу і керуючу функції.

Як показали результати проведеного емпіричного дослідження, процес самоорганізації навчальної діяльності молоді виконує не лише розвивальну

функцію, а й є необхідним для нормального розвитку здорової людської індивідуальності.

За результатами дослідження виявлено, що високий загальний рівень самоорганізації респондентів свідчить про їх автономність в організації власного життя, здатність самостійно і усвідомлено ставити цілі, аналізувати ситуацію, моделювати роботу з досягнення висунутої мети, виділяти критерії її оцінки та контролювати хід виконання, як проміжних так і кінцевих результатів діяльності, адекватно і оперативно реагувати на будь-які зміни.

Респонденти з високими показниками рівня самоорганізації при значній мотивації досягнення здатні компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, що перешкоджають досягненню мети; чим вище рівень самоорганізації, тим легше вони опановують нові види діяльності, впевненіше почувують себе у незнайомих ситуаціях, тим стабільніше їх успіхи у звичних сферах життя.

У респондентів з низькими загальним рівнем самоорганізації потреба в усвідомленій, самостійній організації власної діяльності ще не сформована. Вони більш залежні від ситуації і думок оточуючих, часто і некритично слідує чужим порадам і настановам. Їхні цілі і плани дій виробляються під впливом інших людей, не самостійно. При відсутності сторонньої допомоги у них неминуче виникають проблеми в організації власної діяльності. Можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей у таких респондентів знижена, у порівнянні з досліджуваними, які володіють високим рівнем самоорганізації, а успішність оволодіння ними новими видами діяльності у значній мірі залежить від особливостей конкретного виду діяльності.

Висновки. Розкрито концептуальні засади дослідження процесу самоорганізації молоді в умовах суспільних змін. Узагальнено, що синергетична парадигма розглядається як утворення нової самоорганізації людини. Ідеї самоорганізації стають основою нового стилю мислення, а явища самоорганізації у процесах особистісного становлення і розвитку визначаються як найбільш перспективний напрямок у синергетиці.

На основі теоретичного аналізу та емпіричної перевірки обґрунтовано визнана модель процесу самоорганізації, що включає особистісний компонент (вольові зусилля) і функціональні компоненти (цілепокладання, аналіз ситуації, планування, самоконтроль, корекція). При цьому у кожному з перерахованих процесів беруть участь вольові зусилля, спрямовані на мобілізацію власних сил і концентрацію активності суб'єкта в заданому напрямку, що забезпечує необхідне спонукання, ініціює етап планування і підтримує його в ході здійснення. Аналіз всіх компонентів структури моделі процесу самоорганізації

дозволив визначити загальний рівень сформованості індивідуальної системи самоорганізації молоддю процесу власної діяльності, зокрема учбової.

Література

1. Буданов В.Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. М.: Книжный дом «Либроком», 2009. 240 с.
2. Дзугаев К.Г. Парадигма самоорганизации: философский, историко-социальный и политологический аспекты. Цхинвал: Южная Алания, 2007. 160 с.
3. Ишков А.Д. Учебная деятельность студента: психологические факторы успешности. М.: Изд-во АВС, 2004. 224 с.
4. Клочко В.Е., Галажинский Э.В. Психология инновационного поведения. Томск: Изд-во ТГУ, 2009. 240 с.
5. Князева Е.Н. Синергетический вызов культуре. В кн. Синергетическая парадигма. М.: Прогресс-Традиция, 2000. С. 243 – 261.
6. Козловская Т.Н., Епанчинцева Г.А. Самоорганизация как бесконечность развития личности. Интеграционный аспект. *Фундаментальные исследования*. 2013. № 10-14. С. 3201 – 3205.

References

1. Budanov V.G. Metodologija sinergetiki v postneklassicheskoj nauke i v obrazovanii. [*Methodology of synergetics in post-non-classical science and in education*]. М.: Knizhnyj dom «Librokom», 2009. 240 s. [in Russian].
2. Dzugaev K.G. Paradigma samoorganizacii: filosofskij, istoriko-social'nyj i politologičeskij aspekt. [*The paradigm of self-organization: philosophical, historical, social and political science aspects*]. Chinval: Juzhnaja Alanija, 2007. 160 s. [in Russian].
3. Ishkov A.D. Učebnaja dejatel'nost' studenta: psihologičeskie faktory uspeshnosti. [*Student educational activity: psychological factors of success*]. М.: Izd-vo АВС, 2004. 224 s. [in Russian].
4. Klochko V.E., Galazhinskij Je.V. Psihologija innovacionnogo povedenija. [*Psychology of innovative behavior*]. Tomsk: Izd-vo TGU, 2009. 240 s. [in Russian].
5. Knjazeva E.N. Sinergetičeskij vyzov kul'ture. V kn. Sinergetičeskaja paradigma. [*A synergistic challenge to culture. In the book Synergetic paradigm*]. М.: Progress-Tradicija, 2000. S. 243 – 261. [in Russian].
6. Kozlovskaja T.N., Epanchinceva G.A. Samoorganizacija kak beskonečnost' razvitija ličnosti. Integracionnyj aspekt. [*Self-organization as the infinity of personality development. Integration aspect*]. *Fundamental'nye issledovanija*. 2013. № 10-14. S. 3201 – 3205. [in Russian].